

Boekbesprekingen

Rectificatie

In het jl. meinummer (91/3) is op p. 93 bij de bespreking van 'Kleine zoogdieren in wegbermen' van P.J. van der Reest de naam van de uitgever foutief vermeld. Deze luidt 'Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming', afgekort als VZZ.

De Linde in Nederland. N. Maes & T. van Vuure. 1989. Stichting Kritisch Bosbeheer. 166 p. Te verkrijgen door f 25,- (incl. verzendkosten) over te maken op giro nr. 3896353 t.n.v. Stichting Kritisch Bosbeheer, Bostel, o.v.v. titel boek.

De studie "De Linde in Nederland" omvat twee delen: A. verspreiding en ecologie van de linde; B. de toekomst van de linde. Deel A bestaat uit elf hoofdstukken: 1. de lindensoorten en hun verspreiding; 2. vegetatietypen en lindensoorten; 3. de fenotypische en genotypische variaties van de linde; 4. geschiedenis van de linde in Nederland (bedoeld is het praehistorische verleden, voor zover palynologisch na te gaan); 5. ecologische factoren (temperatuur - vocht - luchtverontreiniging - bodem - wind - licht); 6. groei; 7. voortplanting; 8. zaadverspreiding; 9. de linde in relatie tot andere organismen (voedsel; schuil- en nestgelegenheid); 10. mycorrhiza; 11. achteruitgang van de linde (dieren; concurrentie; klimaat; standplaatsverandering; de mens). Deel B omvat: 1. beleid; 2. juridische bescherming; 3. beheer (behoud bestaande lindenplanten; aanplant, telen en vermeerderen); 4. planning en voorstellen. Uitvoerige literatuuropgave (171 vermeldingen). 115 figuren: ten dele foto's in zwart-wit; overigens: kaartjes, pen-tekeningen van bladen en andere plantedelen, reproducties van oude prenten.

Het rapport is gesubsidieerd door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en begeleid vanuit de Stichting Kritisch Bosbeheer en de Dienst Bos- en Landschapsoverbouw, waarbij vooral de deskundige inbreng van ir A. Bosch, dr H. Koop (RIN) en ir S. van der Werf (RIN) van waarde is geweest. Het werk is een voorbeeldige, veelzijdige en inderdaad kritische monografie, goed gedocumenteerd, bovendien in uitstekend Nederlands geschreven (in hedendaagse rapporten helaas een uitzondering). Ook het aantal drukfouten is gering (ze staan o.a. in de paginering van de inhoud).

Hoofdstuk A.1 bespreekt drie inheemse lindensoorten (Winterlinde, Zomerlinde en Hollandse linde) en hun verspreiding in Europa en in detail in Nederland. Alleen de Winterlinde is plaatselijk nog enigermate talrijk in het wild aan te treffen; de beide andere, vaak

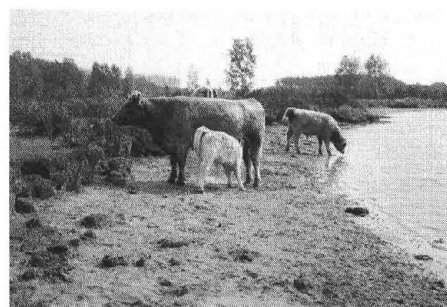
aangeplant, zijn in het wild uiterst zeldzaam. Grondig en belangwekkend is de bespreking van oude solitaire lindenbomen (leeftijd ten hoogste 300 jaar), waarin ook ethno-botanische gegevens ("plantlore") een plaats vinden.

De aspecten van natuurbehoud en natuurbeheer komen in deel B aan de orde. Zowel plaatsing op de lijst van te beschermen soorten als meer aanplant in bosverband worden aanbevolen. Het Meerjarenprogramma Natuur- en Landschapsoverbouw (1987), het Meerjarenprogramma Bosbouw (1986) en het Natuurbeleidsplan (1989) bieden daartoe een goede aanzet.

Het rapport voorziet in een behoefte, omdat overzichtelijke en samenvattende literatuur over de linde in ons land ontbrak, hoe vreemd dat ook lijkt voor een zo bekende en gewaardeerde boom. Het is zowel van belang voor natuurbeheerders, beleidsmedewerkers, bosbouwers en landschapsoecologen als voor natuurkenners in het algemeen.

Van de recensent wordt ook het signaleren van onjuistheden en tekortkomingen verwacht. Hij heeft die echter niet kunnen vinden. Van harte aanbevolen.

V. Westhoff,
lid van de redactieraad

Natuurbeheer. M. Hermy (ed.). 1989. ISBN 90-6966-0601. 224 p. Uitg. Marc van de Wiele, Brugge. Te bestellen bij **Natuurmonumenten** door f67,50 (ledenprijs) (f75,00 voor niet leden) + f3,50 verzendkosten over te maken op giro nr. 9933 t.n.v. **Natuurmonumenten**, 's-Graveland, o.v.v. "Natuurbeheer" of door 1200,-BF (ledenprijs) (1375,-BF niet leden, excl. porto) over te maken op rek. nr. 409-6513991-97 t.n.v. **Stichting Leefmilieu VZW-2000 Antwerpen**, o.v.v. "Natuurbeheer" en abonneenummer.

Wat een aantal jaren geleden in Nederland niet lukte om in één boek zowel het beheer van vegetaties als van de fauna te beschrijven, is in België nu wel gelukt. Het boek beschrijft het beheer van een groot aantal levensgemeenschappen in de belangrijkste

Vlaamse landschappen, maar is daarbij goed bruikbaar in de Nederlandse situatie.

Het boek is geschreven door medewerk(st)ers van het Instituut voor Natuurbehoud (het Vlaamse RIN) en een aantal universiteiten (Antwerpen en Gent). Hoewel men in de inleiding stelt dat de informatie voor het boek voornamelijk uit Nederlandse literatuur afkomstig is, moet gezegd worden dat de verwerking van deze literatuur en de interpretatie ervan naar de Vlaamse situatie met grote deskundigheid is gebeurd. Bovendien zit er ook wel degelijk een eigen Belgisch onderzoeksdeel in (bv. eigen onderzoek van Hermy aan bossen en van De Raeve aan duinen).

Het boek is een belangrijke bijdrage aan de steeds moeilijker wordende opgave om wetenschappelijke informatie toegankelijk te maken voor beheerders en het beheersbeleid. Daarbij zijn de meest recente ontwikkelingen in het onderzoek naar zaadvoorraden in de bodem, oecologische infrastructuur, ecologische aspecten van het beheer, reïntroducties, natuurontwikkeling, betekenis van de vegetatiestructuur e.d. meegenomen. Tevens wordt op uitstekende wijze een integrale benadering (botanisch en faunistisch) van het beheer van levensgemeenschappen gepresenteerd. Een aanpak die voor de beheerspraktijk van groot voordeel is. Een goed voorbeeld van integratie vinden we in het hoofdstuk over moerassen. Hoewel er veel informatie over abiotische factoren in moerassen en venen gegeven wordt, ontbreekt er jammer genoeg toch de nodige informatie en inzichten in de oecologie van venen, zoals die bv. door Van Wirdum en Kemmers zijn gepubliceerd. Dat brengt met zich mee dat er ook weinig wordt ingegaan op het manipuleren met verschillende watertypen (atmotroof, lithotroof en thalassotroof).

Dat er in het boek weinig aandacht wordt besteed aan hoogvenen, zal wel te maken hebben met het feit dat er in Vlaanderen geen echte hoogvenen meer voorkomen.

Wat opvalt is, dat in het boek het beek- of rivierdal niet als één landschapstype wordt behandeld. Er worden alleen de beek en beekoevers beschreven. De beekdalgraslanden en moerassen worden bij andere hoofdstukken behandeld. Een meer landschapsoecologische benadering was hier op zijn plaats geweest. Voor niet hydrobiologisch geschoolden gebruikers van het boek zal het bepalen van de biotische index van een beek te moeilijk zijn.

Een uitstekend hoofdstuk betreft de graslanden waarin ook veel aandacht wordt besteed aan de betekenis van de vegetatiestructuur (zowel vertikale als horizontale structuur) voor de ontwikkeling van graslanden e.d. Bij de heide wordt weinig ingegaan op de betekenis van de waterhuishouding van heidegebieden. De betekenis van kwel wordt bv. nauwelijks in de beschouwing betrokken terwijl er wel een schitterende foto van een

kwelafhankelijke beenbreekrijke dopheide-associatie is geplaatst.

Het hoofdstuk over de kustduinen omvat een uitstekende bijdrage van Frank de Raeve. Vooral de visie die De Raeve geeft over het beheer van dynamische oecosystemen als kustduinen is een voorbeeld van grote creativiteit in het zoeken naar nieuwe wegen in het natuurbeheer. De huidige inzichten berusten grotendeels op ideeën van wat De Raeve de tweepolige "Hollandse School" noemt. De ideeën die hij aandragt met betrekking tot een nieuw natuur(beheers) concept verdienen ook in Nederland aandacht. Het hoofdstuk over bossen berust grotendeels op het baanbrekende onderzoek van Hermy aan Vlaamse bossen. Het natuurtechnische bosbeheer wordt overzichtelijk uiteengezet.

Opvallend is dat in dit boek veel aandacht besteed wordt aan het externe beheer. Dat natuurgebieden meestal eilanden zijn in een "boze wereld" brengt met zich mee dat veel aandacht gegeven wordt aan de hydrologie van het omliggende landschap, nutriënteninput vanuit de omgeving, oecologische infrastructuur, bufferzones e.d. Opmerkelijk is dat er weinig wordt gezegd over de effecten van zure regen en het nemen van effectgericht maatregelen. Dit zal te maken hebben met de constatering van de auteur dat er in Vlaanderen weinig van deze effecten merkbaar zijn(!).

In het boek wordt uitvoerig ingegaan op de beheersmaatregel extensieve begrazing. Het geeft in kort bestek een goed overzicht van de mogelijkheden en beperkingen van deze beheersmaatregel. Onderwerpen als soortenbeheer versus systeembeheer, planmatig ingrijpen versus autonome ontwikkeling en monitoring resp. beheersevaluatie per terreintype blijven evenmin onbesproken.

Het boek is bijzonder fraai uitgevoerd met kleurenfoto's, overzichtelijke schema's en pentekeningen die teksten verduidelijken en/of uitvoerige beschrijvingen overbodig maken. Soms wil men wel eens te veel in figuren en schema's uitdragen (bv. p. 25) waardoor de pagina-opmaak rommelig wordt. Per hoofdstuk wordt er een korte samenvatting gegeven, hetgeen niet altijd functioneel is. Het opnemen van een lijst met vaktermen vergroot de bruikbaarheid

Signalement

Nieuwe strategieën voor natuurbescherming. Stichting Meander. 1990. 186 p. Kosten: f 25,-. Verkrijgbaar in de boekhandel.

Het boek bundelt de meest opvallende ideeën en opties, die in de prijsvraag 'Toekomst natuurbescherming, nieuwe doelen en strategieën' naar voren zijn gekomen. Het boek wordt afgesloten met een vergelijkende analyse van de natuurbescherming in Vlaanderen en in Nederland. De illustraties bestaan uit een serie zwart-wit camera-obscura foto's van de meanderende rivier de Dommel.

Effecten van zwavel- en stikstofdepositie op bos- en heidevegetaties. A. L. F. M. Hou-dijk. 1990. *Aquatische Oecologie & Biogeologie*, K.U. Nijmegen. 124 p. Kosten: f 27,50 (incl. porto). Te bestellen bij Mw. M. van Kuppeveld-Kuiper, *Aquat. Oecologie*, Nijmegen, tel. 080-612902.

Het doel van het bos-onderzoek was het vaststellen van de correlatieve verbanden tussen de ammoniumdepositie enerzijds en de voedingsstoffenhuishouding in de bodem en bomen anderzijds. In het heide-onderzoek werd de relatie tussen atmosferische depositie, vooral van ammonium, en de achteruitgang van een aantal zeldzame heideplanten nagegaan. Voor beide onderzoeken werden naast veldonderzoek berekeningsexperimenten uitgevoerd.

De Nederlandse Breedbladige fonteinkruiden. D. T. E. van der Ploeg. Wetenschappelijke Mededeling KNNV nr. 195. 98 p. Te bestellen door f 26,50 (incl. porto) over te maken op giro 13028 t.n.v. St. Uitgeverij KNNV, Burgemeester Hoogenboomlaan 24, 1718 BJ Hoogwoud. Inl.: tel. 030-314797. Deze groep waterplanten is in dit boekje toegankelijk gemaakt voor biologen, hydrologen en waterbeheerders, als ook voor amateur-floristen. Foto's en tekeningen verduidelijken de in de tekst genoemde kenmerken.

Heukels' Flora van Nederland, 21e editie. R. van der Meijden. 1990. Wolters-Noordhoff. ISBN 90-01-38003-4. 662 p. Kosten: f 65,-. Verkrijgbaar in de boekhandel.

In deze 21e editie zijn de sleutels toegankelijker gemaakt en zijn meer en duidelijker tekeningen opgenomen om het determineren te vergemakkelijken. Tevens is in deze editie aangegeven welke planten op de zg. Rode Lijst staan.

FLORON Rode Lijst. E. J. Weeda, R. van der Meijden & P. A. Bakker. 1990. Rijksherbarium/Hortus Botanicus, Leiden. 26 p. In: *Gorteria*, deel 16, afl.1. Te bestellen door overmaking van f 15,- op giro 111768 t.n.v. Rijksherbarium, Leiden, o.v.v. 'Rode lijst'. De ondertitel van deze lijst luidt 'Rode lijst van de in Nederland verdwenen en bedreigde planten (*Pteridophyta* en *Spermatophyta*) over de periode 1-1-1980 tot 1-1-1990'. De op deze lijst voorkomende soorten zijn inge-

Landschapsplanning in de vallei van de Driesbeek (Merelbeke-Oosterzele, Oost-Vlaanderen). M. de Pelsmaeker, K. Himpe, P. Himpens, J. Verboven, E. Vermeerbergen & D. Waelpuut. 1989. O.L.M.-rapport 13. Kosten: 250,- BF (excl.porto). Te bestellen bij het Onderzoekscentrum voor Landschapsekologie en Milieuplanning vzw (O.L.M.), Coupure Rechts 168, 9000 Gent, tel. 091-234177.

In dit rapport worden de fysische, cultuur-historische, morfologische, ecologische en juridische aspecten van de vallei van de Driesbeek beschreven. Waterverontreiniging en bodemverstoring blijken actuele bedreigingen te vormen, terwijl het zuidelijk deel in aanmerking komt voor stiltegebied.

Zoeken naar de stilte. Ontwikkeling en toetsing van een methode tot situering van stiltegebieden in Oost-Vlaanderen. E. Vermeerbergen. 1989. O.L.M.-rapport 14. Kosten: 450,- BF (excl.porto). Te bestellen bij het Onderzoekscentrum voor Landschapsekologie en Milieuplanning vzw (O.L.M.), Coupure Rechts 168, 9000 Gent, tel. 091-234177.

Voor de eerste keer is op systematische wijze gezocht naar 'stilte' en de effecten van geluidshinder op het landschap. Deze studie beschrijft globaal de huidige geluidssituatie in Oost-Vlaanderen, teneinde een gebiedsgericht stiltebeleid te ondersteunen.

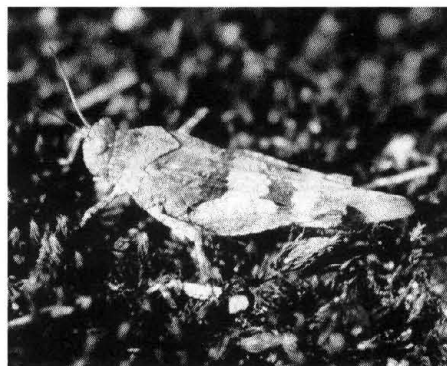
Vlinderlicht. L. van den Akker. 1990. Kosten: f 12,50. Verkrijgbaar in de boekhandel. Het boekje is bedoeld als cadeauboekje. Naast geschilderde vlinders zijn vlinderge-dichtjes en vlinderverhaaltjes opgenomen.

Lespakket 'Kijk uit, de natuur slaat terug!' Natuur en Milieufederatie Overijssel. 1990. Te bestellen door f 35,- (excl.porto) over te maken op giro 3094594 t.n.v. Natuur en Milieufederatie Overijssel, Zwolle, o.v.v. naam lespakket.

Het lespakket bevat een langspeelplaat met kinderliedjes over het milieu; een muziekboekje, waarin tekst en muziek van de plaat zijn opgenomen; een cassette met de muziek zonder zang; een leerlingenboekje, waarin diverse thema's zoals afval, zure regen en geluidsoverlast aan bod komen; en een docentenhandleiding met achtergrondinformatie.

Vragen & mededelingen

Medewerking sprinkhanen-inventarisatie EIS (European Invertebrate Survey) -Nederland zal van 1990 tot en met 1993 de Nederlandse sprinkhanen en krekels inventariseren. Doel is verspreiding en biotoopkeuze te bepalen en aan de hand van collectie- en literatuurgegevens veranderingen in de tijd na te gaan. Waar mogelijk zullen relaties met het beheer onderzocht worden. Inl.: EIS Nederland, t.a.v. Roy Kleukers, Postbus 9517, 2300 RA Leiden, tel. 071-143844. Opgave o.v.v. 'aanvraag toelichting sprinkhanen-project'.

De Blauwe duinsprinkhaan (*Oedipoda caerulea*) is een soort die voorkomt in structuurrijke heideterreinen en duinen. Als hij opvliegt zijn de blauwe achtervleugels te zien.

9e Studiedag heidebeheer

Op 5 september 1990 zal deze studiedag te Ede plaatsvinden met als thema 'De Nederlandse heide in Europees perspectief'. Er zal informatie gegeven worden over de ecologie, het beheer en de bedreigingen van heideterreinen in diverse landen in Europa. Opgave voor de studiedag (f 75,- p.p.) d.m.v. een aanmeldingskaart, die aangevraagd kan worden bij Stichting Studiedag Heidebeheer Ede, Postbus 9022, 6710 HK Ede, tel. 08380-80512/13.

Drietal cursussen Vlinderstichting

'Vlindervriendelijke inrichting en beheer van natuur en landschap' op 26 oktober in Wageningen, bestemd voor opstellers van beheers- en inrichtingsplannen. 'Vlindervriendelijk beheer van natuurgebieden' op 18 september in Vorden en op 21 september in Zegveld, bestemd voor terreinopzichters, boswachters, terrein- en districtbeheerders en andere belangstellenden. 'Vlindervriendelijk beheer van openbaar groen' op 25 september in Wageningen, bestemd voor mede-

werkers van gemeentelijke groenvoorzieningen. Inl.: De Vlinderstichting, Postbus 506, 6700 AM Wageningen, tel. 08370-24224.

Cursus: groen milieubeheer

Doel is vanuit ecosystemen kennis, inzicht en vaardigheden bij te brengen om het milieu te handhaven c.q. te verbeteren. De cursus duurt 34 dinsdagavonden (soms donderdag) à 3 uur, vanaf eind augustus '90 tot medio mei '91. Voorkennis: exacte vakken op havo-niveau; kennis van beginselen van bodemkunde, planologie en landschapskunde. Kosten: f 975,- (max. 35 pers.). Inl.: Drs. J. Spoelstra, I.A.H.L., Postbus 122, 2770 AC Boskoop, tel. 01727-14601 of 01820-35642 (privé).

Twee video's

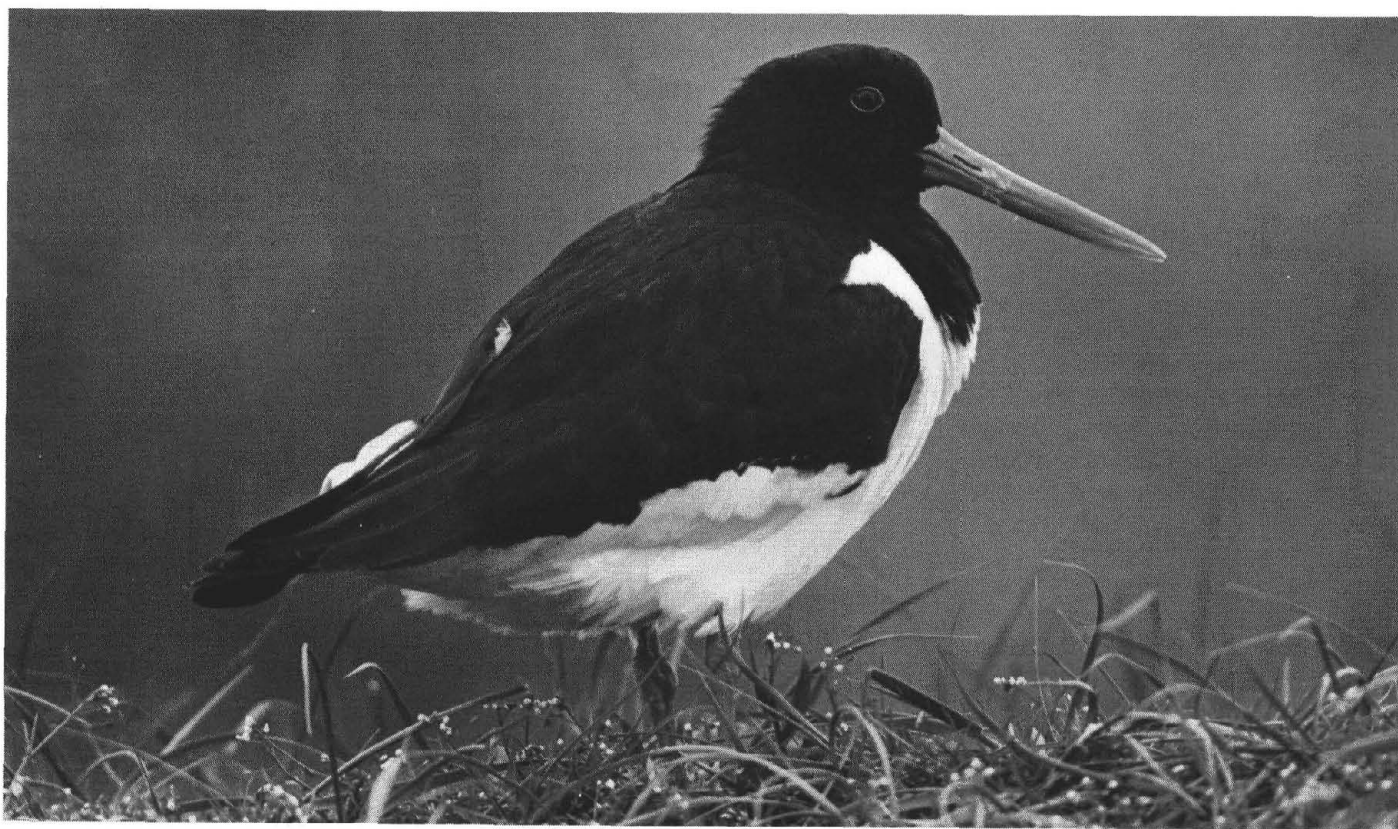
Bij Natuur en Milieu Overijssel zijn twee video's (VHS) verschenen over de onderwerpen 'Boeren met natuur' en 'verzuring'. 'Boeren met natuur' gaat in op praktische milieumaatregelen in het agrarisch bedrijf. De andere video toont de gevolgen van verzuring voor natuur, milieu en het landbouwbedrijf. Daarnaast komen vele praktische maatregelen aan bod, die men kan nemen om de uitstoot van verzurende stoffen tegen te gaan. Beide video's zijn reeds als diaklankbeeld verschenen. Ze zijn te koop of te huur bij Natuur en Milieu Overijssel, Thorbeckegracht 22, 8011 VM Zwolle, tel. 038-217166.

32e Herfstflora

Onder de titel 'Geschied en verzameld' wordt deze Herfstflora van 5 tot en met 14 oktober '90 gehouden in het Singer Museum. Naast bloemarrangementen worden verzamelingen van o.a. fototoestellen en barometers tentoongesteld. Onder de titel 'De natuur bespiedt' door Bruno Blum worden dia's vertoond. Inl.: Singer Museum (G. G. M. Evers), Laren, tel. 02153-15656.

Standaardlijst plante- en diersoorten

Omdat in toenemende mate gegevens over plante- en diersoorten worden uitgewisseld en voor meervoudig gebruik worden aangewend, is een standaardisatie van soortcoderingen een eerste vereiste. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Biogeografisch Informatie Centrum (BIC, Min. van L., N. & V.) hebben een voorstel gedaan voor een geautomatiseerde standaardlijst van plante- en diersoorten in Nederland. Naast de wetenschappelijke naam worden auteursnaam, Nederlandse naam, lettercode, systematische code en status (inheems of niet-inheems) gevoegd. Het is de bedoeling dat instituten die zich bezig houden met de systematische indeling van plante- en diersoorten de verantwoordelijkheid over een

Joop van Osch

Voorwoord

De toestand van de natuur en van het milieu is met geen pen te beschrijven, of toch? Een poging daartoe wordt onder meer gedaan door de ontwikkeling van bepaalde (functies van) soorten planten of dieren een bepaalde tijd te volgen: te biomonitoren. Hierdoor kunnen enerzijds vroegtijdig veranderingen in de natuur en het milieu geconstateerd worden en anderzijds kunnen effecten van bepaalde maatregelen nagegaan worden, hetgeen aanleiding kan zijn om beleid of beheer bij te stellen. Uit diverse, recente beleidsnota's (NMP, NBP, NMP-plus) blijkt, dat men biomonitoring veel aandacht geeft.

In dit themanummer wil de redactie een overzicht geven van mogelijkheden en problemen bij toepassing van het hulpmiddel biomonitoring. In een inleidend artikel worden begrippen als monitoren, indicatoren, passieve en actieve monitoring evenals het belang van monitoren voor het natuur- en milieubeheer en -beleid toegelicht. Daarna volgen verschillende praktijkvoorbeelden uit het huidige onderzoek. Deze zijn gekozen over zo'n breed mogelijk scala van onderwerpen: van planten en dieren van begin tot eind van de voedselketen, van locale monitoring tot monitoring op landelijk niveau, van continue metingen tot discontinuë over vele jaren en van aquatisch tot terrestrisch milieu. Helaas is

door ruimtegebrek de bijdrage van Drs. C.J. Smit, getiteld 'Monitoring van steltlopers in de Waddenzee: verleden en toekomst' niet geplaatst kunnen worden. Dit artikel zal in het volgende nummer van De Levende Natuur verschijnen.

Steeds blijken bepaalde voorwaarden voor de gekozen indicatorsoort van belang te zijn. Ook de inspanning in tijd en menskracht om gegevens te verzamelen varieert. Over het algemeen zal de betrouwbaarheid van de gegevens toenemen door vaker en op grote schaal te meten, waardoor toevalligheden de resultaten minder beïnvloeden. Daartoe zouden onder meer individuele onderzoeken gebundeld moeten worden, zodat een fijnmazig landelijk meetnet voor diverse doeleinden ontstaat zoals het ten behoeve van de luchtkwaliteit al bestaat. Biomonitoring zal dan bij uitstrek een hulpmiddel zijn om de toestand van de natuur en het milieu te kunnen volgen.

De redactie is voor dit themanummer versterkt met Dr. Th. W. Kuiper (Biologisch Station, Wijster). De uitgave van dit nummer werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van het Prins Bernhard Fonds, waarvoor de redactie zeer erkentelijk is.

De redactie

Verkrijgbaarheid

Dit themanummer is te verkrijgen door overmaking van f 12,50 (incl. porto) op giro nr. 81935 t.n.v. De Levende Natuur, 's-Graveland o.v.v. 'Biomonitoring'; eveneens verkrijgbaar bij de boekhandels Kooyker te Leiden, Broese Kensing te Utrecht, Kniphorst te Wageningen en Dekker van de Vegt te Nijmegen.